

*Серія
«Від літературознавчої пропедевтики
до теорії літератури»*

Василь Шуляр

***АБЕТКА
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА***

*для учнів початкової
Нової української школи*

Миколаїв • «Іліон» • 2018

*Якби Бог поміг
оце мале діло зробить,
то велике само б зробилося.*
Т. Шевченко

ВІД АВТОРА

Знання красного письменства рідного народу, в творах якого відбилися життя у всій складності й багатогранності, смертельних битвах зі злом, несправедливістю, жорстокістю й бездушням, торжестві радості й добра, земній буденності та крилатих мріях, необхідне для пізнання й усвідомлення свого Я. Так, це життєвий і безцінний скарб, яким наповнюється людське буття, починаючи від батьківської оселі, неньчиної колисаночки, шкільного порогу, закінчуючи і продовжуючи Життям... То «як передати це живе золото, як навчити заглиблюватись і осягати його немеркнучу сутність... Донести конкретно життєві і духовні біографії майстрів слова, познайомити з персонажами, що населяють створений митцями світ, провести всіма стежками, якими ходять герої їхніх книг, і побудувати в усіх пережитих ними обставинах, ставати на бік тих, хто прагнув добра, нової людської досконалості...» – розмірковує літературознавець К. Фролова та автор посібника, і даємо пораду: «Щоб досягти цього, треба навчити розуміти мистецтво СЛОВА».

Як же істинне слово – плід просвітленої душі й цілісної міфологічної свідомості – донести до дитяти? Як достукатися до юного сердечка, щоб засіяне Слово – духовне зерно, носій генної пам'яті етносу – проросло, дало щедрий ужинок і не вмерло, а з ним і народ? Як же зрозуміти, відчути, пропустити через себе художній твір з усією своєю складністю? Чим же ми повинні озброїти читача для цього? Чим?

Такі, чи приблизно такі, думки непокоять мене протягом багатьох років і спонукають до написання серії посібників, що якоюсь мірою допоможуть школярам разом з автором, персонажами, мудрим учителем заглибитись у таїну Великого Мистецтва.

Посібники «Від літературознавчої пропедевтики до теорії літератури: для формування компетентного учня-читача Нової української школи» задумано написати як серію видань.

Серія складатиме видання для учнів початкової школи Нової української школи («Абетка літературознавства»), для 5-8 класів – «Цікаве літературознавство для допитливого читача» та старшокласників «Теорія літератури компетентному читачеві у схемах, мо-

делях, таблицях». Такі посібники-видання слугуватимуть учителям літератури в організації читацької діяльності школярів для досягнення «нетлінної тканини» художніх творів. Для вчителя сільської школи він стане актуальним, який здебільшого не має поруч бібліотеки, необхідної літератури, по-друге, для словесника-початківця, який перебуває на шляху свого професійного становлення. Як його використовувати – право кожного суб'єкта літературної освіти.

Наше завдання – зорієнтувати, вибудувати основні стратегії організації читацької діяльності з художнім твором, переконати, що озброївши учнів знаннями й уміннями з теорії літератури, ми можемо їм стати компетентними читачами. У такий спосіб зможемо їм вибудувати освітній маршрут, що допоможе не тільки зрозуміти зміст і форму, текст і підтекст, аналізувати й інтерпретувати тощо, а й одержувати естетичну насолоду від співпраці з автором, читачами, учителем та ін., де посередник – художній твір.

То хай це буде спробою створити умови для професійного зростання філолога та формування компетентного учня-читача. На цьому шляху кожному допоможе художній твір. Можливо, сьогодні, а, може, у майбутньому. Кожному своє і свій час. Зрозуміло, що це не легко, потрібна величезна попередня робота.

Учителю Нової української школи конче необхідно зрозуміти: учень сьогодні інший. І ті методи та прийоми, що приносили раніше свій результат, можуть не спрацювати. Сьогоднішній учень як читач – також інший. Сприйняття інформації і читацька діяльність також має враховувати досягнення сучасних учених. Учителю треба навчитися вмінню ставити завдання і правильно його формулювати, вводити і заглиблювати дитину у «нетлінну сутність цієї таємничої матерії» – художній твір із урахуванням нинішніх викликів.

Не легко й учителеві. Але вибір ним уже зроблено й рішення стати філологом було вже прийнято раніше. Важливо зрозуміти час і нове покоління дітей. Переформатовати свою співпрацю із суб'єктами/об'єктами літературної освіти. Треба, нарешті, нагромадити в собі достатню кількість енергії, щоб подолати інертність свого мислення, утримувати його на одній точці і виявити те, що до цього часу було невидиме.

... І ось про що треба думати: щоб Бог очам і душі подарував силу, дав бачити і відчувати те, що не бачать і не відчують інші.

*Із щирим пошанівком
і правдиво до вдячних читачів
автор*

**ВІД МАЛЕНЬКОГО ТВОРЦЯ
ДО ІНТЕЛІГЕНТНОГО ЧИТАЧА**
або
**СПРОБА РЕАЛІЗУВАТИ ТЕОРЕТИЧНІ
НАПРАЦЮВАННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ
У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ**

*Слово – не просто звук,
а засіб збудження образів ...
слухати – означає бачити те,
про що говорять, а говорити –
означає малювати зорові образи.*

К. Станіславський

Сьогодні як ніколи важливо віднайти ті методики й технології, які допоможуть кожному суб'єктові літературної освіти пережити почуття задоволення (естетичного й інтелектуального) від прочитання художнього твору. Зорієнтувати кожного, що шлях для досягнення тканини художнього твору складний і праця ЧИТАЧА – важка. Переконати кожного в тому, що пройшовши цей шлях, ти допоможеш самому собі вибудувати стратегію саморозвитку, самовдосконалення, духовного самозбагачення, жити за вищими духовними законами й нормами, щоб зберегти Себе-і-Світ.

Орієнтиром є загальна мета літературної освіти, що містить низку завдань. А саме «ввести учнів у світ прекрасного, прилучаючи до національного і світового мистецтва слова у його взаємозв'язках із мовою, історією, музикою, живописом, архітектурою, до духовних пошуків видатних письменників; виховувати потребу в читанні, інтерес до художнього слова, високі смаки, здатність і вміння естетично і творчо сприймати прочитане, сформувати на цій основі правильне розуміння загальнолюдських цінностей і тим самим сприяти вихованню духовно-багатого, щирого, відданого своєму народові громадянина вільної України» (за Концепція літературної освіти).

Концепція Нової української школи передбачає формування компетентного випускника, зберігши його українську ідентичність. Типові освітні програми містять мовно-літературну освітню галузь і відповідний предмет «українська мова і літературне читання». На сьогодні маємо дві базові програми. перша підготовлена під керівництвом академіка Олександри Савченко і визначає мету початкового курсу мовно-літературної освіти як «розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [[https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli](https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli)].

Освітню програму з рідномовної освіти створено на основі Державного стандарту початкової освіти під керівництвом Романа Шияна. Мета рідномовної освіти для загальної середньої освіти цим колективом визначено так: «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою (якщо вона не українська); формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду».

Головними завданнями рідномовної освіти у початковій школі автори визначили в такий спосіб:

- виховання стійкої мотивації до читання та прагнення вдосконалювати своє мовлення;
- сприяння індивідуальному самовияву учнів та взаємодії між ними через розвиток комунікативних умінь, зокрема діалогічного мовлення, театралізацію;
- розвиток уміння вдумливого читання і базових правописних умінь;

- збагачення духовного світу учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури та медіапродуктів;
- розвиток уяви та творчого мислення учнів за допомогою творів літератури та мистецтва, медіатекстів, театралізації, гри;
- формування умінь опрацьовувати тексти різних видів (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти);
- розвиток здатності спостерігати за мовними явищами, експериментувати зі звуками, словами, фразами, зокрема і в мовних іграх, для опанування початкових лінгвістичних знань і норм української мови;
- створення сприятливого мовного середовища у школі, зокрема й через пізнання сучасної дитячої літератури різної тематики та жанрів.

Об'єднувальним для авторських колективів є розвиток особистості дитини засобами слова для «духовного, культурного й національного самовияву» та здатність послуговуватися комунікативними нормами в житті.

Відповідно до окреслених завдань, у початковому курсі мовно-літературної освітньої галузі виокремлено такі змістові лінії: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення» (Олександра Савченко і Роман Шиян), «Театралізуємо» (Р. Шиян). Назване нами враховувалося під час розроблення технології вивчення теоретико-літературних понять із візуалізацією їх у схемах, моделях, образах тощо. Такого підходу вимагає загальна мета-ідея першого циклу Нової української початкової школи: 1–2 клас – адаптаційно-ігровий.

Зважаючи на традиції минулого, маємо адаптувати кожного суб'єкта жити і діяти в сучасному інформаційно та технічно орієнтованому просторі. Засобами літератури допомогти приймати рішення і нести за них відповідальність, бути затребуваним. Вершинним на цьому шляху ЧИТАЧА – стати духовно багатим, інтелігентним читачем, демонструючи високий рівень ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ, яка здатна жити і діяти за вищими духовними законами і нормами.

Тож нові завдання освіти ставлять по-новому вимоги не лише до змісту програм із літератури, але й до інтерпретації та методів аналізу художніх творів.

Запропонована вашій увазі в цьому посібнику технологія аналізу твору ставить своїм основним завданням виховання естетично розвинутого читача, здатного до розуміння позиції автора художнього тексту, власного судження про твір і життєві явища, які в ньому відбиті.

Теоретична база технології містить ідеї як класичних досліджень літературознавців, так і сучасних; ураховує психологічні основи теорії поколінь, філософських засад теорії людино/дитино/текстоцентризму.

В основу покладено концепцію Михайла Бахтіна, його бачення ролі автора і героя в естетичній діяльності, експериментальні дослідження Галини Кудіної та Зінаїди Новлянської, які ставлять своєю метою залучення дитини до читання та розуміння художньої літератури через власну літературну творчість і читацьку співтворчість. Літературознавчі розвідки Клавдії Фролової про літературу як мистецтво слова, про психологію творчого процесу письменника, про взаємодію свідомого і несвідомого в ньому, інтуїцію і натхнення, про національний характер літератури ураховано нами. (рис. 1).

Що спонукало розпочати сьогодні роботу по втіленню у життя концептуальних положень літературознавців 20–30 років і сучасних митців?

Викликає, по-перше, занепокоєння занепаду, вимирання «читаючої» країни, по-друге, нерозуміння учнями потреби в читанні, яке принесло б їм емоційне задоволення. Це обумовлено консерватизмом, засиллям соціологізаторства під час вивчення літератури, роботою за шаблоном, без урахування можливостей і потреб розвитку як особливо обдарованих дітей, так і тих, котрі не мають особливих здібностей, ні навіть бажання вчитися.

Література часто уподібнювалася до художньої ілюстрації політичних ідей, лозунгів (це по-друге). Акцентувалася увага на тому, що кожний талановитий митець – неповторне явище зі своїм особливим баченням світу, власною манерою твор-

чості (з Концепції літературної освіти). І основне – це мистецтво слова великого українського народу.

По-третє, сьогодні яскраво виражені два типи неадекватного читачького сприйняття.

Перший тип широко розповсюджений не лише серед дітей, але й серед дорослих, одержав назву «наївний реаліст». Такий читач сприймає художній твір не як умовну модель світу, яка створена за допомогою авторської уяви і яка виражає авторську позицію, а як реальне життя, яке, нібито, запротоколювано автором, дзеркально відображено у творі. Цей читач не йде далі співпереживання героя, який йому полюбився, а інколи й сам стає на його місце, з азартом уживаючись у його пригоди.

Другий тип неадекватного читача менш розповсюджений, але являє собою іншу крайність. Такий читач (умовно його можна назвати «формалістом-естетом») з точки зору мистецтвознавства має певну суму знань, здатний оцінити складність форми твору. Але таке «естетство» залишає його майже байдужим як до переживань оповідача й героїв, так і до думок та почуттів автора, і як він (автор) оцінює створений ним світ.

Згідно концепції М. Бахтіна, предмет літературної діяльності – художньо цілісний твір, художня модель світу у всьому багатстві, складнощах і суперечностях. Образно продовжити позицію попередника можна твердженням К. Фролової, яка вказує спосіб озброєння читача: «Думаю розумінням і відчуттям самої матерії художності, здатністю до заглиблення у нетлінну сутність цієї таємничої матерії». Або, за Михайлом Бахтіним, естетично розвинутий читач у процесі прочитання художнього тексту одночасно «вживається» в умовний світ, який створює автор, і «виходить» за межі цього світу, намагаючись побачити його «очима автора», зрозуміти авторську позицію.

Увійшовши у світ митця, читач вступає у співтворчість з автором, звичайно, якщо одна з перших умов буде читачем (а вчителем на уроці), виконана – налаштувати свої

ЛІТЕРАТУРА – МИСТЕЦТВО СЛОВА

СВІТ КРАСИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

- розгляд художнього твору як естетично-гуманістичного феномену;
- широке використання можливостей літературознавчого аналізу;
- визначення за текстом смислової поліфонії і настанова на проблемно-діалогічну структуру заняття;
- розвивати розумові сили, багатство мови, логічне мислення, довільну пам'ять, увагу, відтворювальну увагу, образне мислення;
- використання компаративістики як компоненту творчого процесу, як форми освоєння досвіду інших мистецтв / літератур / культур;
- аналіз/інтерпретування літературного твору та художньої системи письменника з урахуванням стилю доби.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО УЧНЯ

З аналітичним підходом до літературного твору та самостійним поцінуванням його змісту і форми як компетентний й інтелігентний читач

ВІД МУДРОГО ПИСЬМЕННИКА ДО ТВОРЧОГО ЧИТАЧА

«Уміти читати – означає бути чутливим до змісту й краси слова, до його найтонших відтінків. Тільки той учень читає, у свідомості якого слово виграє, тріпоче, переливається барвами і мелодіями навколишнього світу»

Василь Сухомлинський

почуття. «Твір треба сприймати не лише розумом, а й почуттям і, може, в першу чергу почуттям», – переконує нас К. Фролова у згаданій вище праці.

Після того, як учні підготували себе, до зустрічі з митцем і його творінням, повірили в те, що можуть самі творити, складати, прийняли «авторську позицію», можна поступово забезпечувати їх засобами цієї найскладнішої авторської роботи. Зрозуміти, як працює автор, пережити його труднощі. Пропустити через себе радість творчості допомагає уява, фантазія, на рівні яких і починається співтворчість письменника і читача. Важливо, що справжній читач – це співавтор, співтворець, який виконує разом із письменником важку роботу, заглиблюючись у таїну художньої тканини твору.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТОГО ЧИТАЧА НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: ПИТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ (за М. Бахтіним, З. Новлянською, Г. Кудіною)

*Будь-яка методика, техноло-
гія підбираються
відповідно до можливостей,
особливостей дитини.*

М. Поташник

Будуючи систему та розробляючи методику вивчення літератури, прагнучи забезпечити максимально можливу варіативність змісту і форм навчального процесу, використовувати всі можливості, які дає диференційоване навчання та індивідуальний підхід до учнів, аби кожен із них найглибше засвоїв навчальний матеріал, узяв із кожного художнього твору все те, що він здатний узяти та сприйняти згідно своїх можливостей. А через слово пробудити генетично закладений дух українця.

Згідно концепцій, про які йшла мова вище, предмет літературної діяльності – художньо-цілісний твір, художня модель світу. У центрі цього цілого стоїть герой, який занурений у потік життєвих подій і проживає своє життя «з середини».

Автор же і читач переживає це життя героя естетично, оформлюючи її в художній образ. Процес створення автором і відтворення читачем художнього образу виступає як специфічний діалог між автором і читачем, діалог, який опосередкований художнім текстом і реалізується через текст і на його основі. Кожний ланцюжок взаємодії «автор – художній твір – читач» розглядаємо лише в органічній єдності.

Такі теоретичні аспекти дозволяють описати нове бачення літератури в умовах відродження культури через вихідні стосунки «автор – художній текст – читач», а освоєння цих стосунків подати як безперервний процес практичної літературної діяльності самих школярів то в позиції «автор», то в позиції «читач». Ці види роботи – творчі: як автор, так і читач не мають готового образу. Автор створює його за законами мистецтва, а читач відтворює його за тими правилами, що заклали автор.

Школяру для успішного просунення в кожній із позицій необхідна і літературно-критична оцінка – робота в позиції «критик». І, насамкінець, щоб творчість автора і читача були успішними, а оцінка носила конструктивний характер, необхідні знання з теорії літератури – робота в позиції «теоретик»: знання про закони художньої форми як змістовної, які стають засобами роботи автора і читача. Особливим різновидом роботи в позиції «теоретик» можна вважати роботу «історика літератури», якщо ця робота не лише розширює знання минулого і тим самим збагачує, поглиблює розуміння теперішнього літературного процесу, але «відкриває» закони виникнення, розвитку й зміни художньої форми за змістом.

У роботі творчого, розвинутого, мислячого читача позиції «автора», «критика» і «теоретика» злиті. Але шлях становлення читача – довгий шлях, і те, наскільки він буде успішним, залежить від того, як і чого вчити, куди вестиме його вчитель із перших уроків.

Естетично розвинутий читач, згідно концепції М. Бахіна, літературознавців 30-х років, сучасних учених (О. Лілік, Л. Нежива), практиків (Г. Дем'яненко, В. Купцова, В. Каратеєва) у процесі прочитання художнього тексту одночасно «вживається» в умовний світ, створений автором, і «виходить» за межі цього світу, намагаючись побачити його «очима автора», зрозуміти авторську позицію.

Прочитання художнього тексту, яке здійснюється таким чином, дає читачу не тільки можливість бути співучасником, співчувати герою, але й робить читача співбесідником автора, дозволяє йому вступити в «заочний» діалог з автором з приводу авторської оцінки моделі світу, погоджуватися або сперечатися з ним, виробляючи свою власну оцінку читача.

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНИХ ПОНЯТЬ ПІД ЧАС ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Дбаючи про інтелектуальний і творчий розвиток школярів засобами будь-якого предмета взагалі та літератури зокрема, маємо пам'ятати про складові здоров'я (духовну, фізичну, психологічну, соціальну) та гармонійного розвитку. Важливо в роботі з обдарованими дітьми враховувати поєднання тих методів, прийомів і засобів навчання, що використовуються в процесі формування читацької/літературної компетентності школярів як Я-особистості. Це забезпечить їх креативну, творчу, літературно обдаровану складову. Учений-практик особливу увагу приділяв пробудження емоційного стану дитини, а через нього – формування творчих задатків. «Без радості неможлива гармонія здорового тіла і здорового духу. Якщо дитина, зачарована красою полів, мерехтінням зірок, безмежністю пісні коників-стрибунців і запахів польових квітів, складають пісню, отже, він знаходиться на вершині цієї гармонії тіла і духа. Турбота про людське здоров'я, тим паче про здоров'я дитини – це не просто комплекс санітарно-гігіє-

нічних норм і правил, не перелік вимог до режиму, харчування, праці, відпочинку. Це перш за все турбота **про гармонію всіх фізичних і духовних сил** (*виділ. наше*), і вінцем цієї гармонії є радість творчості» [2, с. 115-116].

Навчальний матеріал учні-читачі (і не тільки) ефективно зможуть засвоїти, якщо складність його розуміння пробуджуватимемо через емоції, складний літературно-мистецький матеріал подаватимемо для учнів тільки в позитивному стані, шляхом релаксаційних дій, не руйнуючи природу дитини. Це стане реальність, якщо нами сьогодні адекватно будуть переосмислено й впроваджено в літературну практику учнів-читачів уроки Василя Сухомлинського. По-перше, одержання інформації має бути одухотворено живим трепетом почуття вчителя літератури й учня-читача через «живе слово», яке матеріалізуватиметься в образ (схематичний, матеріальний, наочний, малюнковий і т. ін.) і творчу роботу. В. Сухомлинський радив: «... не обрушуйте на дитину лавину знань, не прагніть розповісти на уроці про предмет вивчення все, що ви знаєте, – під лавиною знань можуть бути приховані допитливість і любов до знань»; «У період дитинства мислення, розумові процеси мають якнайчастіше пов'язуватися з живими, яскравими наочними предметами навколишнього світу. ... Образ, сприйнятий і в той же час створений дитиною, несе в собі яскраве емоційне забарвлення. Діти переживають бурхливу радість, сприймаючи образи навколишнього світу і додаючи до них щось від фантазії. Емоційна насиченість сприйняття – духовний заряд дитячої творчості» [3, с. 41; 45].

Наукові розвідки та досвід В. Сухомлинського засвідчує, що сучасний учитель має усвідомити ще один урок-пораду від Педагога: інформація успішно засвоюється учнем, якщо залучені до цього всі канали сприйняття. Для дитини важливо засвоїти інформацію в поєднанні якнайбільшої кількості типів рецепторів: візуальний (орган зору), аудіальний (слух), тактильний (дотик рук), нюховий, смаковий. Таке поєднання передбачає й природовідповідна біоадекватна методика викладання. Ця ж ідея закладена в працях ученого й зреалізована в практичній діяльності. Наприклад, засвоєння інформації

за допомогою тактильних рецепторів (найбільш численні на кінчиках пальців і язика; якщо на спині дві крапки дотику сприймаються роздільно лише на відстані 5 см, то на кінчику пальців і язика вони сприймаються як роздільні на відстані 1 мм.; у корі головного мозку найбільш широко представлено рецептори пальців рук (це зв'язано зі значенням рук у праці людини).

Для Нової української школи і реалізації її засад важливо вчителю-словеснику обрати перспективну й адекватну стратегію для досягнення результатів кожним суб'єктом літературної освіти.

Навчально-методичні стратегії містять два види дій: того, хто вчиться (учень-читача), і того, хто організовує процес учіння (вчителя літератури).

Перспективною є дитино/читацько/текстоцентрична парадигма, а об'єднувальним елементом кожної складової є робота з текстом: усним і письмовим. Навчально-методична стратегія, як перспективна, базується на способах чуттєвого сприйняття та **багатоканальності** одержання інформації (зір, слух, нюх, смак, дотик); **двопівкульності** людини; використання логіко-семіотичних моделей (схеми, моделі, таблиці тощо); складових **теорії Z-покоління** (необхідні роз'яснення та інструкції; не здатні довго зосереджуватися на чомусь одному; завдання й терміни необхідно максимально конкретизувати; не моралізаторство, а детальний аналіз чи розбір того, що вийшло і що не вдалося зробити в конкретній ситуації і чому; структурувати весь матеріал у вигляді інструкцій; індивідуальний підхід – неодмінна умова успішної співпраці та взаємодії; філолог-педагог – не навчитель, а мудрий наставник, умілий і мудрий керівник-організатор співпраці; давати не надмірну інформацію – учні-Z хочуть отримати «концентровані» знання; навчальний матеріал подавати яскраво й наочно; не змушувати, а пропонувати-рекомендувати; давати свободу вибору: що, як і коли зробити – вирішать самі; дати можливість самостійно набути досвіду; не відбирайте гаджети, а використовуйте їх як інструмент для здобуття інформації; спілкуватися із «зетами» конкретно,

предметно, у справі, не тиснути – самі зроблять вибір; зорієнтовані на швидкий результат, то ж установить чіткі і прості правила мотивації та співпраці; в учнів-«зетів» концентрація уваги становить 8 секунд, у покоління до 2000 років – було 12 секунд: *у нас мало часу, щоб справити на них враження ...*).

Співпраця суб'єктів уроку (заняття) взагалі та літератури зокрема також має враховувати **ВАК-модель типів учнів-читачів**: Візуальний (зоровий канал) / Акустичний (слуховий канал) / Кінестичний (дотиково-руховий, нюхово-смаковий канали одержання/сприйняття інформації).

Перспективними стратегіями в системі літературної освіти ми визначаємо:

1) **ноологічна** (передбачає гармонізацію людської тілесності (фізична складова) – душевності (емоційно-інтелектуальна сфера людини або психічна складова) – духовності (духовна складова) як **педагогіка духовності**);

2) **кордоцентрична** (філософія сили емоційного почуття людини у пізнанні світу Або **педагогіка любові**, яка забезпечує пізнання мікро- і макросвіту, світу символів не стільки через розумово-раціональні як через сили емоційного почуття, «силу людського серця»; від емоційного інтелекту до розумового інтелекту: EQ → IQ);

3) **ноосферно-екологічна** (здоров'язбережувальна та екологічна складові – **природовідповідна педагогіка**);

4) **особистісно зорієнтована** (дитино/читацько/ текстоцентричні складові – **гуманна педагогіка**);

5) **компетентнісно-діяльнісна** (літературні знання, уміння й навички, літературні компетенції, читацький досвід, соціальний особистісно значущий літературно-мистецький продукт учня-читача (У-Ч) – **педагогіка результативної дії**);

6) **педагогіка добротворення** (за В. Сухомлинським) містить трьохвекторну спрямованість для суб'єктів літературної освіти: «середовище» → «педагог» → «дитина»;

7) **педагогіка гармонії** (за В. Сухомлинським) передбачає формування Педагога й Учня високої духовно-моральної культури й містить такі елементи: «почуття й переконання» → «думки й поняття» → «дії і вчинки»;

8) **педагогіка природодоцільності** (за В. Сухомлинським) поєднує в собі складові: «здоров'язбережувальну» → «природовідповідну» → «екологічну»;

9) **педагогіка серця** (за В. Сухомлинським) передбачає врахування таких елементів: серце, розум, рука. Означене вибудовувалося за такою аксіомою: «Я – учитель, вихователь дітей, адже я продовжую себе у своїх вихованцях, адже якщо мої уста вимовляють або моє перо пише слова «людяний, гуманний, сердечний», то мова йде не про якусь абстрактну людину поза часом і простором, а про любов до наших ... дітей. Я люблю їх беззастережно і без якої б то не було оглядки. Я переконаний, що лише людяністю, ласкою, добротою, так, простою людською добротою можна виховати справжню людину... Я домагаюся того, щоб наша школа була школою сердечності».

10) **національно-патріотична** (від патріотичних почуттів, переконань до патріотичної діяльності за вищими духовними законами мати патріотично свідомого істинного українця) та ін.

У рік сторіччя Василя Сухомлинського та старту Нової української школи варто зважити на досвід відомого Педагога.

Поглиблене сприйняття інформації в поєднанні із тактильною пам'яттю В. Сухомлинський намагався зреалізувати на різних дисциплінах, переконуючи в цьому колег, батьків: «... у середніх і старших класах школярі рішення геометричних задач за фігурами, які виготовили своїми руками; алгебраїчні рівняння складають на основі залежностей, які встановлені в процесі праці. Розроблено систему творчих письмових робіт із математики, фізики, хімії, в яких учні застосовують теоретичні знання для виконання роботи, пов'язаної з конструюванням і моделюванням, рослинництвом, ґрунтознавством» [4, с. 126]. А для філологів колега радив іти в природу, спостерігати за явищами природи, як сідає сонце за горизонт, в які кольори забарвлюється вода, поле, луки; слухати спів пташок, шум луків, політ джмеля, нюхати квіти, ліс після дощу... і до кожного відчуття підбирати слово, образний вислів, які потім матеріалізуються в творчу роботу «з природи». І далі:

«Успіх розумового виховання залежить від творчого застосування методів навчання, від різноманітності тих деталей, які зумовлюються конкретною обстановкою і не можуть бути передбачені задалегідь теорією навчання. Практика – невичерпне джерело теорії саме тому, що в практиці розкривається вся багатогранність теорії» [4, с. 271].

Виконати це зможемо тоді, коли відбудеться переосмислення ролі кожного суб'єкта педагогічного процесу. Про співпрацю вчителя літератури й учня-читача як фасилітаторів, де кожен суб'єкт, виконуючи роль організатора, консультанта, партнера з максимальною повагою і терпінням один до одного, забезпечує гуманістичні стосунки, толерантно сталий розвиток тощо, автор представив низкою публікацій [7]. А розпочати маємо з себе, УЧИТЕЛЯ, бо «місія педагога не в тому, щоб механічно перекладати знання із своєї голови в голову дитини. Навчання – це насамперед людські відносини. І кожний із нас, педагогів, залишається для дитини людиною, в яку дитина вірить, якій довіряє доти, поки ми даємо радість» [5, с. 596].

Ураховуючи вище викладене, пропонуємо скористатися авторською технологією-алгоритмом щодо формування компетентного читача, який у природовідповідний спосіб допоможе осмислити, на перший погляд, складними теоретико-літературні поняття і явища.

Програма дій суб'єктів літературної освіти

1. Підготовка до сприйняття теоретико-літературного явища, поняття: *«у собі – з автором», «колективно – з учителем»:*

– *Спостереження та нагромадження певних знань, читацького досвіду в процесі продуктивного читання, активного сприйняття (несприйняття) художнього твору.*

– *З'ясування (спочатку для себе), що я сприйняв/не сприйняв як Людина-читач у прочитаному, що/хто «захопив»/«відштовхнув» у тій чи іншій змодельованій автором життєвій ситуації.*

– *Попереднє визначення* тих літературознавчих явищ «зсередини тексту», які допомагають читачеві уявити, побачити представлену автором картину, образ тощо.

2. Діяльнісно-змістова складова осмислення теоретико-літературних явищ, поняття: «*пояснення – усвідомлення*», «*разом – самостійно*»:

– *Пояснення через з'ясування*: первісна етимологія – первинна семантика – грамотне формулювання – представлення логіко-семіотичної моделі (у формі образу, символу).

– *Усвідомлення через умотивування*: від тексту до поняття – від нього до внутрішньої та зовнішньої потреби, закінчуючи виявом у досвіді читача: «це треба запам'ятати для того, щоб...»

– *Осмислення через практику*: виконання варіативних завдань із пакета навчально-пізнавальних дій (система літературо-мистецьких запитань і завдань за художнім твором, літературно-критичним матеріалом та іншими джерелами).

– *Вироблення навичок компетентного оперування* літературознавчими термінами: структурування фрази, речення, тексту відповіді учня-читача; використання опорного матеріалу, схеми, моделі теоретико-літературного поняття для характеристики літературного персонажа, художніх образів, мови художнього твору тощо.

3. Комунікативно-мовленнєва складова усвідомлення через використання теоретико-літературних явищ, поняття: «*поняття – конструкт*»^{*}

– *Літературознавчий практикум* із формування навичок оперування теоретико-літературними термінами та поняттями через структурування фрази, речення, тексту.

– *Представлення, демонстрація результатів* читацької діяльності: звіт учня-читача за результатами опрацювання художнього твору й літературно-мистецького матеріалу, різнопланових літературно-критичних текстів тощо за творчістю письменника.

4. Рівні виконання програми формування теоретико-літературної компетентності учнів-читачів:

а) **репродуктивний рівень**: наведення прикладів із твору; виявлення нових ознак, які збагачують поняття; «упізнавання» за художнім твором понять, літературознавчих явищ;

б) **рівень конструювання**: «добудова» знайомого/незнайомого тексту теоретико-літературним поняттям, яке було вилучено; моделювання (колективне, групове, парне, індивідуальне) літературознавчого явища; колективне/індивідуальне складання тексту за визначеними ознаками поняття;

в) **творчий рівень**: конструювання цілісного тексту за виченим художнім твором; складання власного оригінального тексту; написання художньо-творчої роботи з урахуванням родово-жанрово-стильової манери письма (за вибором автора, відповідно до рівня реакції на художній твір, розвитку читачьких умінь, досвіду (життєвого й читачького)).

Технологію освоєння літературознавчих понять можна представити як ланцюжок процедур, орієнтовну основу дій читача (ООДЧ), яка слугуватиме основою навчальних ситуацій.

ОРІЄНТОВНА ОСНОВА ДІЙ УЧНЯ-ЧИТАЧА

1. **Запам'ятовування термінів:**

з'ясування етимології → розуміння первинної семантики → граматне формулювання → представлення через образ, символ.

2. **Усвідомлення термінів** як літературознавчих понять **через умотивування**:

від тексту до поняття – від нього до внутрішньої та зовнішньої потреби, закінчуючи виявом у досвіді читача: «це треба запам'ятати для того, щоб...».

3. **Осмислення термінів** у зв'язку з літературною практикою: виконання системи запитань і завдань.

4. **Вироблення навичок оперування** літературознавчими термінами: структурування фрази, речення, тексту відповіді учня-читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. Вибрані твори в п'яти томах / Василь Сухомлинський. Том 3. Серце віддаю дітям. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 52-53; 103-111.
2. Сухомлинский В. О воспитании / Василий Сухомлинский. – Москва. – Политиздат, 1985. – 270 с.
3. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 томах / Василь Сухомлинський. – Т. 3. – К. : Рад. школа, 1979. – С. 41; 45.
4. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 томах / Василь Сухомлинський. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1979. – С. 126.
5. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 томах / Василь Сухомлинський. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1979. – 639 с.
6. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5-ти томах / Василь Сухомлинський. – Т. 1. – К., 1976. – С. 183.
7. Шуляр В. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія / В. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 876 с.

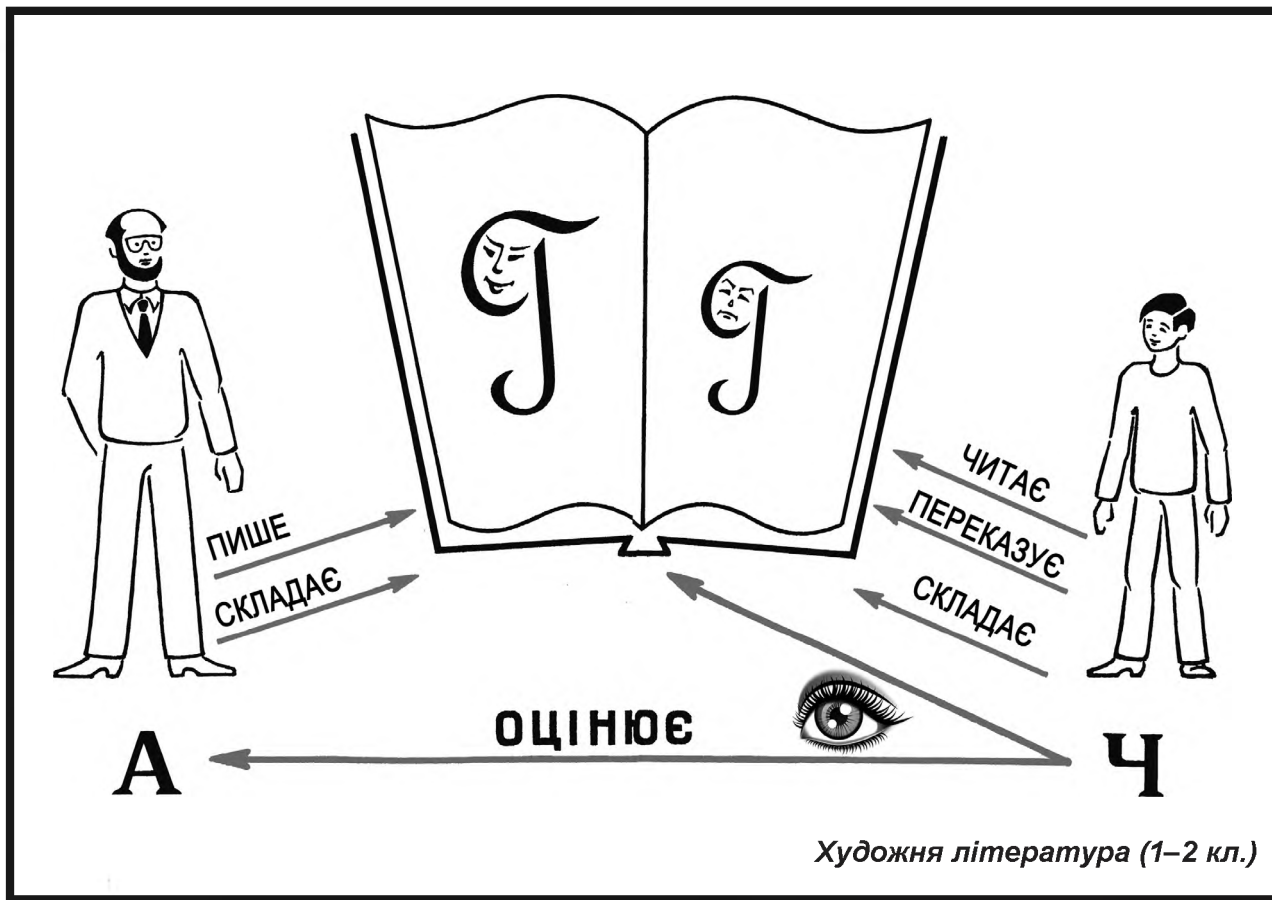
ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ

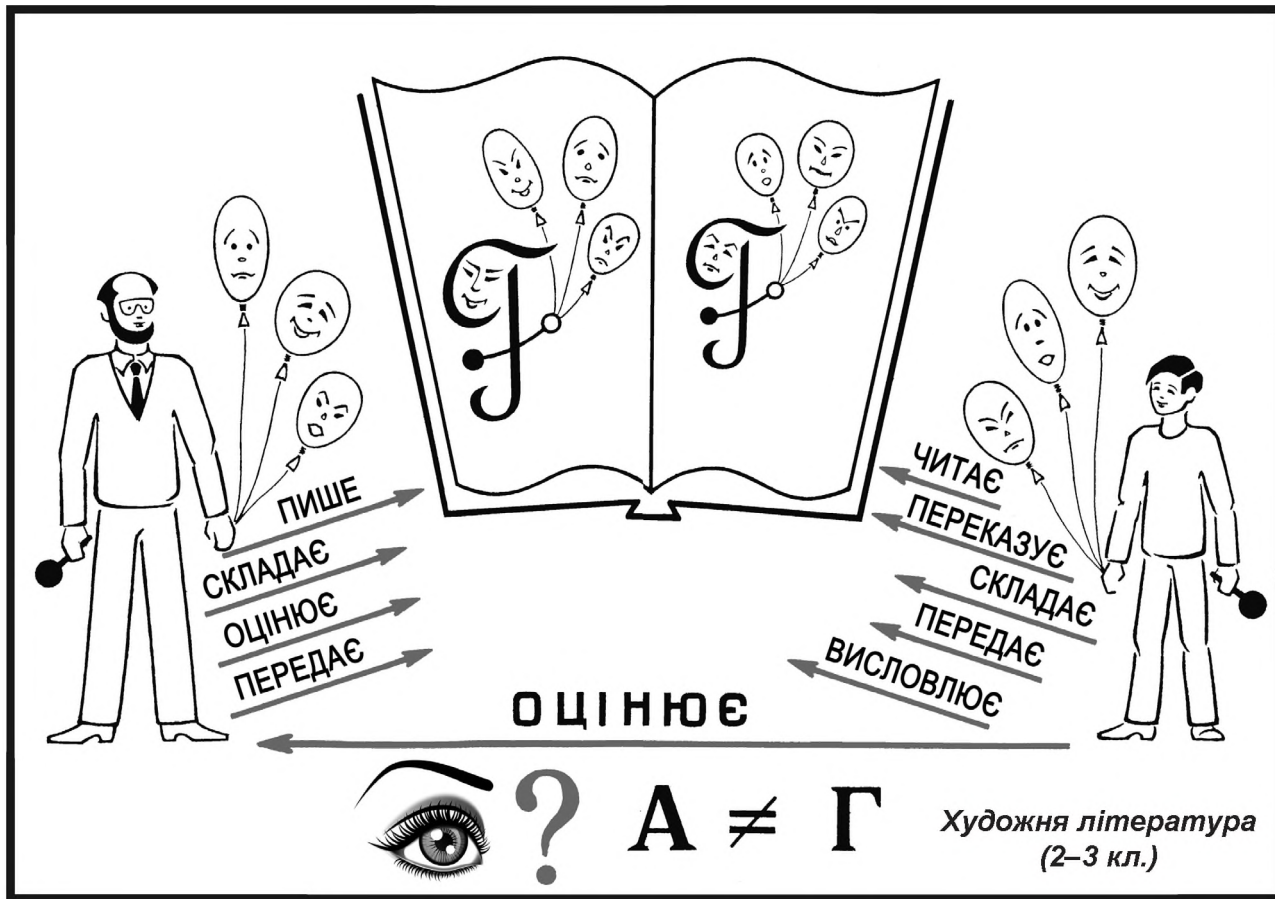
1. Бахтин М. М. : PRO ET CONTRA : антологія : в 2 т. Т. 1. Личность и творчество М. М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли. – СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2001. Бахтин М. М. : PRO ET CONTRA : антологія : в 2 т. Т. 2. Творчество и наследие М. М. Бахтина в контексте мировой культуры. – СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2002.
2. Бахтин М. М. Автор и герой : К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – СПб. : Азбука, 2000.
3. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / сост. С. Г. Бочаров, В. В. Кожин. – М. : Худ. лит., 1986.
4. Дем'яненко Г. Візуалізована теорія літератури : режим доступу www.facebook.com/viderepetitor.
5. Концепція. Нова українська школа : режим доступу <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczija.pdf>.
6. Новлянская З. Н. Курс «Литература как предмет эстетического цикла» в системе развивающего обучения / З. Н. Новлянская, Г. Н. Кудина // Вопросы психологии. – 2005. – № 4.
7. Новлянская З. Н. Литература как предмет эстетического цикла : методическое пособие. 5 класс. Часть 1. Практика читательской работы и детское творчество / З. Н. Новлянская, Г. И. Кудина. – М. : ИНТОР, 1995.
8. Новлянская З. Н. Литература как предмет эстетического цикла : методическое пособие. 5 класс. Часть 2. История мировой литературы / З. Н. Новлянская, Г. Н. Кудина. – М. : ИНТОР, 1995.

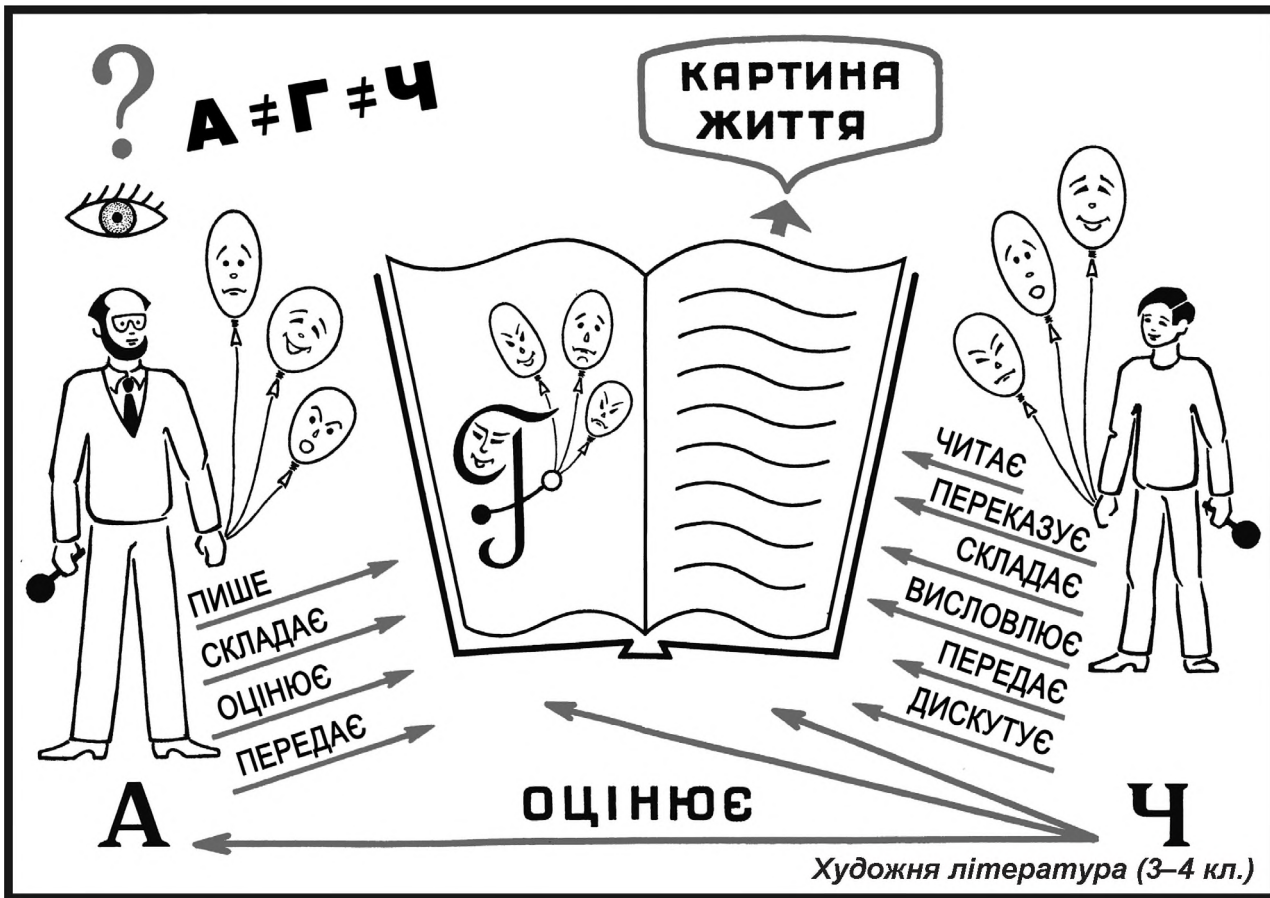
9. Новлянская З. Учение и творчество / З. Новлянская. – М. : «Российская Академия образования. Психологический институт», 2010.
10. Новлянская З. Литература как предмет единого художественного цикла / З. Новлянская, Г. Кудина. – СНТ, М., 1990.
11. Новлянская З. Литература как предмет эстетичного цикла / З. Новлянская, Г. Кудина. – М., 1990.
12. Типові освітні програми Нової української школи (за ред. Олександри Савченко і Романа Шияна) : режим доступу <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.
13. Фролова К. П. Цікаве літературознавство / К. П. Фролова. – К., 1991.
14. Шуляр В. І. Від маленького письменника до великого читача / Література, 5 клас / В. І. Шуляр : [посібник для філологів]. – Миколаїв, 1994.
15. Шуляр В. І. Від маленького письменника до великого читача або спроба реалізувати теоретичні розробки літературознавців 30-х років / Психолого-педагогічна система диференціації навчально-виховного процесу в Котляревській школі I-III ступенів / В. І. Шуляр. – Миколаїв, 1992.
16. Шуляр В. І. Від мудрого письменника до творчого читача / Українська література. 11 клас / В. І. Шуляр : [навчально-методичний посібник]. – Тернопіль : СМП «Астон», 2001.
17. Шуляр В. І. Заглибитись у таїну Великого мистецтва... (Про вивчення художньої літератури. Начерки з майбутнього посібника) / В. І. Шуляр // Все для вчителя. – 1998. – № 1.
18. Шуляр В. І. О проблемах эстетического развития учащихся // Проблемы целостной системы эстетического развития учащихся: – Сборник материалов II заседания Всесоюзного научного семинара АПН СССР / В. І. Шуляр. – Москва, 1991.
19. Шуляр В. І. Прагнути до гармонії і краси / В. І. Шуляр // Радянська школа. – 1990. – № 3.
20. Шуляр В. Компетентний випускник-читач : модель, система компетенцій, критерії оцінювання (літературний компонент освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту базової і повної освіти) : науково-методичний посібник / В. Шуляр. – Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009.
21. Шуляр В. Сучасний урок української літератури : монографія / В. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2014.
22. Шуляр В. Сучасний урок української літератури : теорія, методика, технологія : монографія / В. Шуляр. – Миколаїв : Іліон, 2012.
23. Шуляр В. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи : [науково-методичний посібник] / Василь Шуляр, Надія Огренич. – Миколаїв : Видавець : Ганна Гінкул, 2006.

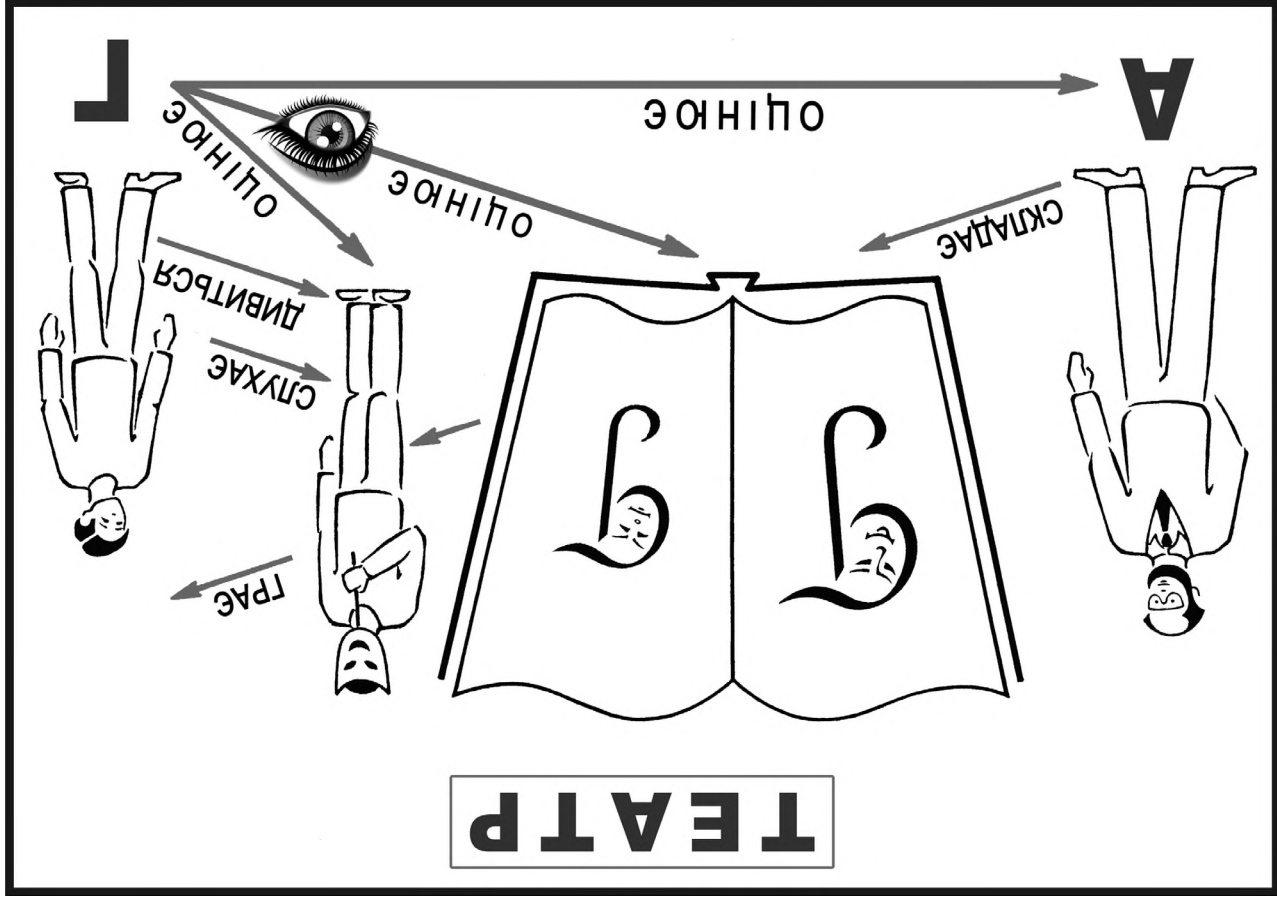
An illustration of an open book with a white cover and a dark spine. The pages are white and the text is centered on the spread. The title is written in a bold, italicized serif font.

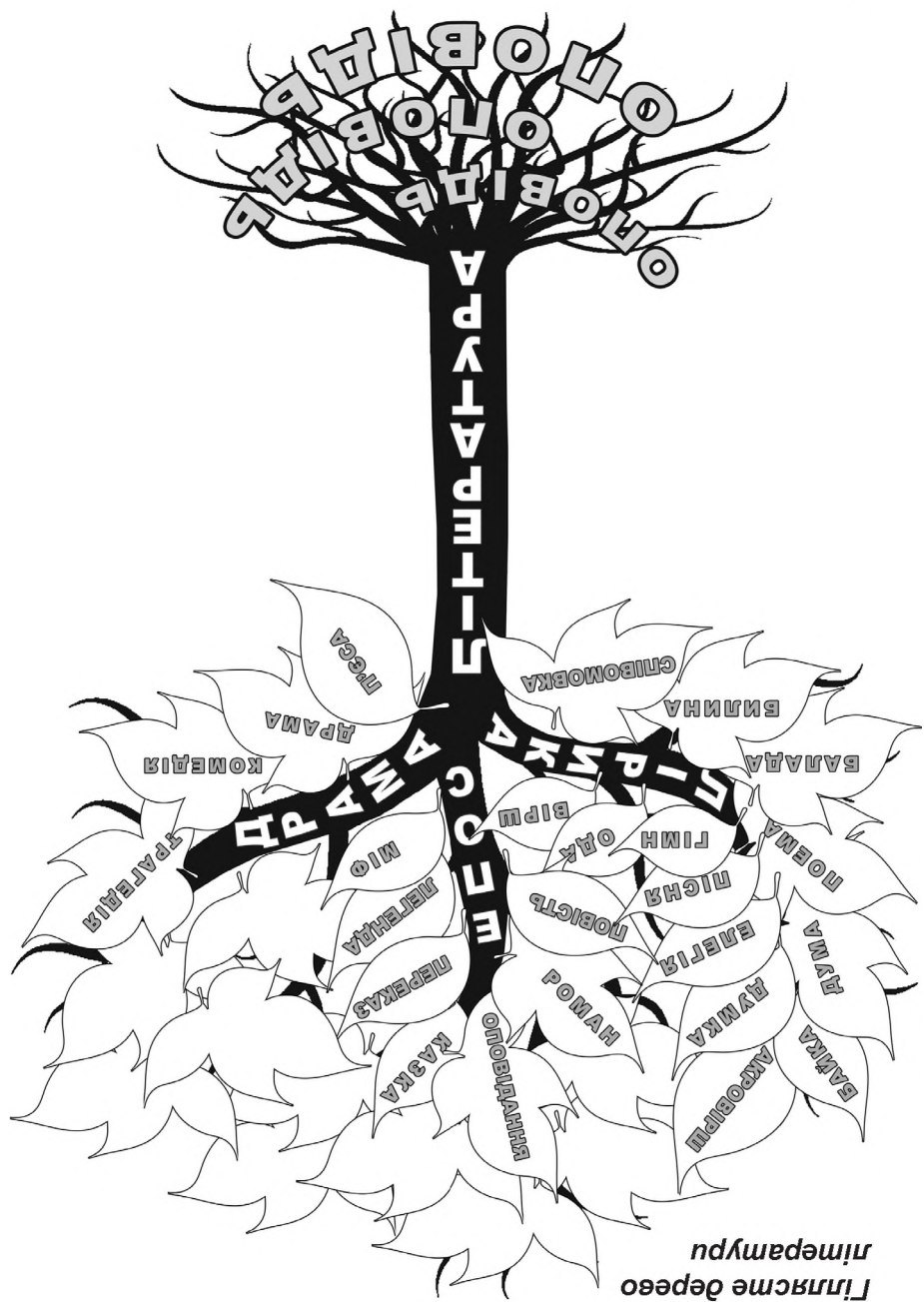
Наочний посібник

Гитрасме дерево
Гитрасмупу

